

SZABÓ TIBOR

Filozófus volt-e Dante?

- Kelemen János: A filozófus Dante. Művészet- és nyelvelméleti expedíciók. Atlantisz Könyvkiadó, 2002. 208 oldal, 1595 Ft

Ezt a kissé provokatív kérdést tárgyalja legújabb könyvében Kelemen János. A dantei poétikával foglalkozó A Szentlélek poétája címu, néhány évvel korábban publikált könyve után most a teoretikus Dantével foglalkozik. Kelemen János könyve, ahogyan maga írja az eloszóban, ötvözi érdeklődési köreit, amely a nyelvfilozófiától a dantisztikáig tart. S valóban, a négy nagyobb fejezetre tagolt műben szó van recepciótörténetről, nyelvfilozófiáról, az írásbeliségről és a műfajelmélet kérdéseiről egyaránt.

A könyv egyrészt ezért érdemel figyelmet, mert mindezt egybefogja a szerző alapvető, filozófiai orientációja, másrészt meg azért, mert benne Kelemen János a legújabb hazai és nemzetközi szakirodalom széles körű áttekintése alapján az egész magyar dantisztikát tekintve néhány igen jelentős megállapításra jut.

Alapvető álláspontját már a kezdeteknél megfogalmazza. Az érdeklő elsősorban, miként lesz Danténál a filozófiából költészet. Mert az evidens az érto olvasó számára, hogy a firenzei költő életműve filozófiai és teológiai alapvetéseken épül fel. Költészet és doktrína viszonyát a XX. század első felében már Benedetto Croce is felvetette, és - Kelemen megítélése szerint - nem tudta sikeresen megoldani, bár felfogása sokáig meghatározta a világ dantisztikai irodalmát. Croce szerint ugyanis mindaz, ami doktrína (tehát nem-költészet), nem tartozik szorosan az Isteni Színházhoz, hiszen az csupán költészet. Idegen elem tehát benne mindaz, ami filozófia, teológia vagy politika. Ez a felfogás még Croce ellenfelénél, Antonio Gramscinál is felfedezhető. Kelemen János azonban tovább is megy Crocénál, és megvizsgálja, vajon hogyan lehet a maga valóságában értelmezni azt a vázlat, amely a Komédiát fenntartja. Ennél elfogadhatóbbnak tartja Giovanni Gentile álláspontját a dantei műegységéről, amit idéz is: "Dante lelkében, tudatában, minden összeolvad, minden egy: a vallás filozófia, a filozófia művészet, vagyis szigorúan véve, nincs sem vallás, sem filozófia, hanem csak művészet van". Kelemen János azonban még ez sem elégíti ki, hanem azt állítja, hogy Dantét megilleti "az önálló és eredeti gondolkodó rangja" és "az Isteni Színház is olvasható releváns filozófiai műként".

Tehát a címben feltett kérdésre pozitívan válaszol. Tisztában van ugyanis azzal, hogy egyrészt Danténál alapvető kettősség található poézis és filozófia (teológia stb.) között, másrészt a művek esztétikai és tudományos megértése között, de e két aspektus egységét egyaránt érvényesnek tartja mind a műben, mind az értelmezésben.

Ebben a meggyozódésében erősíti meg ott Lukács György, aki mind fiatalkori műveiben, mind az esztétikum sajátosságában kitér Dantéra, és Kelemen János szerint ma is érvényes és elfogadható álláspontot fejt ki. S valóban már a fiatal Lukács beszél arról, hogy "a középkori filozófiának legnagyobb fölemelkedései olvadnak itt szárnyaló poézissé", később pedig a "gondolat költői erejét" dicséri Danténál. Ez tehát az a komplex szemlélet, amely számára egyértelműen rokonszenves.

Dante történelmi helyét méltatva Kelemen János az 1960-as években kialakult véleménnyel szemben most azt az álláspontot képviseli, hogy Dantét nem a középkor és a reneszánsz közötti helyéből érthetjük meg leginkább. Elismeri ugyan, hogy "számos modern, reneszánsz vonás" van benne és hogy "öntudatos, autonóm szellem", de összességében véve szerinte Dante mégis a "középkor szintézise". Helyesen ismeri fel, hogy ebben a kérdésben, akár hogyan is nézzük, Péterfy Jenő évszázaddal előbb tett megjegyzése a helytálló ma is a firenzei költőről, aki "korszakok mesgyéjén áll". Ebben a vitában még mindig születnek újabb és újabb megoldások.

Rendkívül érdekes a szerzőnek az a véleménye, amit a svájci kutató, Ruedi Imbach alapján fogalmaz meg, hogy Dante laikus filozófus volt, azaz filozófiai kérdésekben nem professzionális tudós, ami nem azt jelenti, hogy dilettáns lett volna. Sőt, "Dante valóban jelentős, eredeti és újító gondolkodó volt, bár korának mércéi szerint természetesen nem tekinthető hivatásos, professzionális filozófusnak." Mit is jelent Kelemen Jánosnak ez a kijelentése? Azt, hogy Dante nem volt a tipikus középkori filozófus, nem volt klerikus, hanem "úgy kell ott értékelnünk, mint a laikus filozófia első nagy képviselőjét". A laikus kifejezés itt tehát kettős értelemben áll: egyrészt jelenti azt, hogy Dante nem volt professzionális filozófus, másrészt hogy nem volt a klérus tagja, tehát bizonyos értelemben és bizonyos kérdésekben mint evilági gondolkodó nyilatkozott meg. Ez pedig Dante egész, Kelemen-féle értelmezésének lehet az egyik fontos alapja és kiindulópontja. Ezzel függ össze az az álláspontja, hogy elavult

nézetnek tartja azt az olykor még ma is felbukkanó véleményt, hogy Dante forrásait csak a magas kultúrában kell keresni. Dante muveinek jelentos elozményei voltak a paraszti kultúra mélyrétegeiben is. S ezt a szempontot nem lehet másodrangúként kezelni. Ez a felvetése nagyon figyelemreméltó és további bizonyítást és magyarázatot igényel.

Friss, új olvasatát adja tehát a könyv Danténak, de nem aktualizálót. Az oly sok ideologizáló Dantéről szóló írás után végre egy elfogulatlant. Kelemen János könyve ráadásul monografikus jellegu, már-már monográfia, de mégsem az. Igaz, érinti a dantisztika mai, legfrissebb vitakérdéseinek zömét, láttatja a szerzo árnyalt és kiérlelt koncepcióját, már-már koherens egészé áll össze az egész anyag, de mégsem öleli föl az egész Dantét. De a mai tudományos igények szerint eljárva meg lehet-e egyáltalán írni egy nagy Dante-monográfiát, amely felölelné a költészet, a teológia, a politikaelmélet, a nyelvtudomány és a filozófia minden Dante által felvetett problémáját úgy, hogy néhány alapvető életrajzi és ténybeli adat esetében sokszor találgatásra, hipotézisekre vagyunk utalva?

S mégis, mi magát a már régóta hiányzó, átfogó magyar Dante-monográfiát éppen Kelemen Jánostól várjuk.